

Всеукраїнський фонд “Крок за кроком”

Наталія Софій, Віра Кузьменко

ПРОСТО і ОДИН МЕТОД АКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Посібник для вчителів загальноосвітніх закладів,
тренерів Всеукраїнського фонду „Крок за кроком”

Київ, 2003

Підготовка і публікація цього видання здійснена за фінансової підтримки Фонду Чарльза Стюарта Мотта (www.mott.org) та Міжнародного фонду „Відродження” (www.irf.kiev.ua).

Наукова редакція:

БІБІК Н.М., доктор педагогічних наук,
академік-секретар АПН України

Рецензенти:

МАРТИНЕНКО С.М., канд. педаг. наук,
зав. кафедри педагогіки КМПУ ім. Б.Д.Грінченка

БАРАБАШ О.Д., канд. педаг. наук,
проректор Івано-Франківського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

Редактор: Юрій Рибачук

Софій Н.З., Кузьменко В.У. Про сто і один метод активного навчання. — К.: Крок за кроком, 2003. — 116 с.

У посібнику розкриваються концептуальні основи, суть основних понять, принципи, умови активного навчання дорослих. З урахуванням особливостей та структурної своєрідності тренінгової діяльності в системі навчання дорослих пропонується класифікація методів активного навчання. Висвітлюється кращий досвід роботи тренерів ВФ „Крок за кроком”, основна увага в якому сфокусована на поданні найефективніших способів активізації навчання дорослих та аналізі труднощів в організації цього процесу.

Видання розраховане на тренерів, може бути корисне вчителям загальноосвітніх шкіл, викладачам вищих навчальних закладів, а також усім, хто цікавиться активним навчанням та фасилітативною тренінговою діяльністю.

ЗМІСТ

Передмова	5
Вступ	
Що таке активне навчання і чому воно важливе	6
Розділ I	
Концептуальні основи активного навчання дорослих	12
1.1. Основні принципи активного навчання дорослих	13
1.2. Умови ефективного використання методів активного навчання	21
1.3. Перешкоди активному навчанню та способи їх подолання	27
Розділ II	
Щедрий урожай методів активного навчання	32
2.1. "Криголами ", або вступні методи активного навчання	34
2.2. "Серце тренінгу", або провідні методи активного навчання	48
2.3. "Гвинти і гайки", або методи завершення та перевірки якості навчання	73
2.4. "Фішки тренінгу" або допоміжні методи активного навчання	88
Розділ III	
Порадник тренера	98
Додатки	
Зразки форм оцінювання семінарів та тренінгів	
Використана та рекомендована література	118

Все має бути зроблено настільки просто,
наскільки це можливо,
але не простіше.

Альберт Ейнштейн

Питання вічні. Відповіді мінливі.

Едвін Фрідман

Є два способи давати світло:
бути свічкою або дзеркалом, що її відбиває.

Едіт Вартон

Якщо ви втратили здатність сміятися,
ви втратили здатність думати.

Кларенс Дерроу

Спочатку намагайтеся зрозуміти інших,
потім бути зрозумілим.

Стефен Кові

ПЕРЕДМОВА

Умінливому сучасному світі люди повинні вміти здійснювати вибір та приймати ефективні рішення. У суспільстві, в якому відбувається поступовий перехід до нових форм господарювання, впроваджуються демократичні моделі соціально-економічних стосунків, але при цьому нерідко існують застарілі підходи, несправедливість та консерватизм у вирішенні багатьох важливих питань. Люди повинні вміти відстоювати позитивні зміни. Значну роль у формуванні особистісних якостей, необхідних для впровадження демократії, відіграє організація навчального процесу. Саме в процесі навчання розвиваються або нівелюються самооцінка, самоповага, толерантність, самостійність, відповідальність, прийняття точки зору інших, вміння дискутувати та відстоювати свої переконання. Тому те, ЯК ми навчаємо має не менше значення ніж те, ЧОГО ми навчаємо. За допомогою навчальних методів ми або моделюємо конформізм, або поведінку, спрямовану на відстоювання демократичних змін.

Цей посібник стане в пригоді тим, хто вчить педагогів: викладачам вищих навчальних закладів, педагогічних коледжів та училищ, інститутів післядипломної педагогічної освіти. Чому активне навчання пропонується в першу чергу тим, хто працює чи буде працювати з дітьми? Численні дослідження свідчать, що навчання дітей і дорослих ефективніше та приносить більше задоволення, коли воно є активним. Ми виходимо з переконання, що демократична освіта — це насамперед процес активної взаємодії між педагогами та учня. Водночас це ще й процес взаємодії та обміну досвідом між самими учнями. Демократична освіта допомагає учням удосконалити та систематизувати власні знання та фахові навички, активізувати власний досвід, розвинути мислення, пам'ять, увагу та уяву, виробити позитивне ставлення до навчального процесу, сформувати найкращі особистісні якості. В особистісно орієнтованому класі вчителі постійно приймають рішення, співпрацюють з іншими дорослими та дітьми у створенні розвивального середовища, поважають думки дітей та їхнє право вибору, надають змогу дітям розвивати навички, які стануть основою успіху їхнього подальшого життя. Але для цього дорослі повинні мати досвід активного особистісно орієнтованого навчання. Саме така ідея закладена в основу змісту цієї праці.

Посібник "Про сто і один метод активного навчання" написаний за результатами досвіду проведення серії тренінгів в рамках діяльності програми "Крок за кроком" упродовж 1994-2000 років, а також тренінгів в рамках проекту "Школа як осередок розвитку громади", що реалізовувався в Україні у 2003-2004 рр. Всеукраїнським фондом "Крок за кроком" за фінансової підтримки Фонду Чарльза Стюарта Мотта та Міжнародного фонду "Відродження". Мета цього проекту — створити якісно нове партнерство між школою та громадою, що сприяло б взаємному розвитку та реалізації концепції навчання впродовж усього життя. Створення такого партнерства передбачає, насамперед, зміни у баченні сучасної демократичної школи — інституції, що надає послуги не лише дітям, а й усім членам громади сім днів на тиждень, залучаючи членів громади до процесів управління школою та розробки програм, спрямованих на забезпечення потреб мешканців громади. Така співпраця між школою та громадою вимагає нових підходів у методах роботи з дорослими членами громади, які базувалися б на сучасних принципах навчання дорослих. В свою чергу, активні методи навчання також можуть використовуватися у роботі з дітьми відповідного до їхнього рівня розвитку. Таким чином, використовуючи активні методи навчання, школа робить сам процес навчання значущим, орієнтованим на особистість учня будь-якого віку, а також стимулює зростання мотивації до навчання. Сподіваємося, що запропонований посібник стане для цього неоціненним ресурсом.

ВСТУП

Що таке активне навчання і чому воно важливе

Використання методів активного навчання є вкрай важливим тому, що вони мають великий вплив на учіння, засвоєння знань та вироблення особистісних якостей. Так, одні дослідження свідчать, що дорослі учні віддають перевагу методам активного навчання. Інші вказують на те, що з точки зору оцінки методів активного навчання та традиційних лекцій показники успішності засвоєння знань студентів є співвимірними, а от показники опанування новими навичками значно перевищують ті, що їх було досягнуто після курсу звичайних лекцій. Досліджено також, що значна кількість дорослих з різними індивідуальними навчальними стилями засвоює знання ефективніше, коли використовуються активні методи навчання. Іншими словами, для нас, як викладачів, має бути важливішим не лише те, як багато знає людина, а ще й те, як багато вона дізналася, навчаючись, та як вона використовуватиме здобуті знання. *Отже, вдумливий підхід до використання методів активного навчання охоплює такі моменти: ми все більше дізнаємося про безліч способів, за допомогою яких можемо ефективно активізувати нашу викладацьку практику, і залучаємося до практики саморефлексії щодо власного викладання, а також вивчаємо, яким чином дорослі учні навчаються найефективніше.*

Спостерігаючи за більшістю аудиторій, де навчаються студенти чи інші дорослі люди, можна помітити те, що бразильський освітянин Паоло Фрейре називав "банківським методом": викладачі намагаються вкласти свої власні знання та навички в голови учнів. Але процес навчання — це не результат автоматичного "переливання" інформації в чийсь мізки. Навчання вимагає розумового, емоційного, духовного та фізичного залучення тих, хто навчається. Лише лекції та демонстрація наочності не дадуть реальної змоги самостійно оволодіти пізнавальною інформацією та створити нові знання. На жаль, вчителі дорослих часто покладаються на пасивні методи навчання, нехтуючи фактом, що дорослі бажають навчатися активно. Такий вибір навчальних методів є радше звичкою, аніж обміркованим рішенням, мотивованим навчальними цілями курсу та потребами щоденного змісту. **Іншими словами, викладачі зазвичай навчають так, як навчали їх.**

Досить часто автори програм підготовки педагогів не враховують особливості мислення дорослих, виходячи з того, що дорослі нібито все ще мислять за допомогою формальних операцій. Такі програми найчастіше передбачають застосування репродуктивних методів навчання, як-от лекції, робота з літературою, завдання на запам'ятовування, повторення тощо. Тому й не дивно, що вчителі також увічнюють відповідну практику у своїй подальшій роботі з дітьми! Ми знаємо, що діти навчаються ефективніше, маючи можливість задовольняти свої інтереси, здійснювати вибір, активно взаємодіяти один з одним та випробувувати різні матеріали. Результати досліджень навчання дорослих свідчать

про ефективність подібних підходів і до навчання дорослих учнів. Чому ж тоді програми навчання дорослих так мало їх враховують? Чи ми навчаємо дорослих по-іншому лише тому, що їм притаманний абстрактний тип мислення, тому, що вони досвідченіші, можуть довший час сидіти спокійно? А може, ми робимо так тільки тому, що дорослі достатньо ввічливі, щоб дозволяти нам навчати їх у такий спосіб? **Отже, замислимося, чи запропоновані нами методи навчання враховують інтереси дорослих учнів?**

Оцінюємо роботу тих, хто навчає педагогів, як таку, що впливає на якість всієї системи освіти у нашій країні, або принаймні таку, що намагається змінити її. Тренінги, що їх ми проводимо для вчителів, можуть або посилити конформізм та забезпечити "статус-кво", або ж розвинути нові форми мислення та навчання, які спричинять значні соціальні зміни. Методи, які ми використовуємо, навчаючи вчителів, безперечно будуть ними використано у роботі з дітьми. Тому ми повинні повсякчас запитувати себе — чи хочемо ми виховати роботів, виконавців, які будуть повторювати та з точністю відтворювати все, що їм буде сказано, а чи хочемо розвинути потяг і любов до навчання, критичне мислення, виховати творчих та соціально відповідальних особистостей?

Проводячи тренінги, ми постійно намагаємося використовувати методи активного навчання. Якщо ми хочемо, щоб учителі більше фокусували увагу на особистості дитини, ми також повинні більше зважати на самих дорослих учнів та методи роботи з ними, а не лише на програму, що її слід виконати. Якщо ми хочемо, щоб учителі надавали змогу дітям досліджувати, робити для себе відкриття, таку можливість напевно повинні мати і самі вчителі. Якщо ми хочемо, щоб учителі урізноманітнювали форми і методи роботи, вони повинні відчуті на собі, яке велике значення має така організація навчання. Якщо ми хочемо, щоб учителі робили навчання дітей цікавим, веселим, активізували їхню увагу, враховували дитячі думки та побажання, ми повинні так само готувати педагогів. **Тому ми навчаємо вихователів та вчителів так, як би нам хотілося, щоб вони навчали дітей.**

З'ясуймо сутність основних понять, які використано в цьому посібнику.

Активне навчання

Часто цим терміном послуговуються надто вільно, хоча він має специфічне значення. Багато освітян стверджують, що навчання саме по собі є активним, а студенти активні навіть під час слухання лекції. Проте, на наш погляд, дорослі учні, навчаючись, повинні робити набагато більше, аніж просто слухати та фіксувати готові думки викладача. Вони можуть продукувати інформацію самостійно, визначати та обговорювати проблеми, знаходити шляхи їх розв'язання, спостерігати, планувати. Вони повинні мати змогу застосовувати нові знання та навички на практиці, створювати зворотні зв'язки. Їх також треба залучати до мисленневих операцій вищого рівня — аналізу, синтезу, оцінювання. У цьому контексті ми визначаємо активне навчання *як таке, що залучає дорослих до участі у виробленні пізнавальної інформації та пробуджує особисту відповідальність за те, що вони роблять.* Учасниками активного навчання для нас є дорослі учні — студенти, вчителі, вихователі, які мають більший або менший досвід педагогічної діяльності та можливість втілювати засвоєне в практику освітянської роботи з дітьми.

Методи активного навчання

Поняття "метод", як наукова категорія, охоплює комплекс зовнішніх та внутрішніх дій дослідника. Педагогіка співробітництва, в основу якої покладено принципи активного навчання, розподіляє ці дії за ступенем активності учнів (методи пасивні і активні), за джерелом знань (словесні, практичні і наочні), за дидактичною метою (методи формування знань, вмінь та навичок, закріплення, перевірки та ін.) Використання кожного методу передбачає застосування ряду прийомів педагогічної роботи (вітання, обговорення, анотування літератури, дискусія, художнє слово та ін.) Погоджуючись із попередніми класифікаціями та визначеннями, вважаємо за необхідне підкреслити специфіку своїх поглядів, виходячи з основної мети тренінгової діяльності. В епіцентрі нашої уваги перебувають такі способи роботи тренера, які максимально сприяють встановленню взаємозв'язків між учасниками навчання, активізації самостійності, створюють атмосферу порозуміння, формують ставлення до навчання та самих себе. Отже, з нашої точки зору, методи активного навчання — це такі **способи навчальної взаємодії, що активізують самостійність думок тих, хто вчиться залучають їх до процесу вироблення інформації, формують систему ставлень, створюють атмосферу порозуміння та співпереживання, роблять дорослих учнів справжніми суб'єктами навчання.**

Методи активного навчання ми розподіляємо, залежно від структури тренінгової діяльності та завдань кожного етапу: на *підготовчому, основному, завершальному*. Основною метою методів, які використовуються на підготовчому етапі, є створення атмосфери порозуміння та емоційного комфорту, виявлення очікувань учасників, а також вникнення в тему. У ключовій частині тренінгу відбувається засвоєння основного змісту. Тому і методи основної частини спрямовані саме на забезпечення максимально успішного засвоєння пізнавальної інформації. Методи завершального етапу спрямовуються на підсумкову роботу, закріплення інформації, а також допомагають встановлювати зворотні зв'язки. Методи компенсуючого впливу активізують увагу учнів, допомагають конструктивно організувати роботу, вміло зробити психологічне розвантаження, перепочинок, збалансувати різні види діяльності, створити позитивний емоційний настрій. *Методи активного навчання втілюються за допомогою низки більш конкретизованих прийомів роботи тренера — ігрових вправ, практичних завдань, рольових та ділових ігор, мозкових штурмів, обговорення проблеми в командах та парах тощо.*

Тренінг

Сформулювати концепт або визначення тренінгу важко, оскільки часто цей термін вживається зі спортивною конотацією. У підручнику для тренерів Жіночого консорціуму ННД-США (Київ-1997) ми знайшли таке визначення тренінгу: "запланований процес, призначений поновити навички та знання і перевірити ставлення, ідеї, поведінку з метою їх зміни та оновлення. Він містить широке коло навчальних завдань — від формування технічних навичок (наприклад, користування комп'ютером) до складніших комплексів, які можуть повністю змінити або посилити шкалу оцінок та цінностей."

Доповнюючи це визначення, можемо зазначити, що під час тренінгів постійно використовуються методи активного навчання, оскільки саме завдяки їм з'являються або понов-

люються уміння та навички, розвиваються позитивні якості особистості, формується система ставлень до учіння та пізнання. активізується взаємодія між учасниками занять — дорослий учень стає суб'єктом навчального процесу. Отже, **тренінг з нашого погляду — це система концептуально, логічно, тематично та структурно пов'язаних занять, під час яких широко застосовуються методи активного навчання, а основною метою яких є формування або оновлення системи ставлень, професійних вмій і навичок, розвиток у педагогів необхідних для здійснення особистісно орієнтованої освіти якостей.**

Тренер

Цей термін також часто викликає в уяві образ спортивного керівника, який піклується про розвиток фізичних навичок, бездоганне виконання спортивних технік, спостерігає, слухає, ділиться своїми спостереженнями тощо. Професію тренера, як освітнього фахівця, ще не включили до державного класифікатора професій. Ми, тренери, працюючи з дорослими, також можемо час від часу фокусувати увагу на вдосконалюванні певних технік. Але найголовнішим об'єктом нашої уваги повинен стати власне сам процес навчання дорослих та методи, що допомагають учителеві бути самостійним та вдумливим, прогножуючи вияви дитячої поведінки та реагуючи на них. Тобто, головними функціями тренера, в нашому розумінні, стають *турбота про розвиток у дорослих учнів педагогічних навичок та вмій, системи ціннісних ставлень, а також позитивних особистих рис, необхідних для здійснення особистісно орієнтованого навчання та виховання дітей.*

Фасилітація

Аби досягти під час тренінгу максимально успішної взаємодії між його учасниками, тренер повинен постійно турбуватися про те, як полегшити та покращити навчальний процес, справити позитивний, стимулюючий вплив на поведінку дорослих учнів, надати їм виважену підтримку та помірну допомогу. Навіть активне навчання та тренінг за стилем спілкування, характером взаємодії тренера з учасниками буває різним — і позитивним, і негативним. Скажімо, некомпетентний тренер зазвичай зловживає вказівками або поясненнями, використовує накази або непрямі погрози, неухважний до аудиторії, облаштування класу та ін. *Атрибут „фасилітативний“ означає, що тренер обов'язково має позитивно впливати на навчальну діяльність інших, стимулювати її внаслідок чого вона стає активнішою, вільнішою та розкутішою.* Фасилітативний тренер є диригентом навчального процесу. Супутніми до фасилітації, як правило, є процеси наслідування та сугестії, що висувають складні та суворі вимоги як щодо організації навчання, так і щодо особистості тренера та його поведінки. Суть концепції фасилітативного навчання можна резюмувати у такому вислові: тренери звертають більше уваги на учіння студентів, аніж на своє викладання.